

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

З історії релігії та церкви

В. В. МАРЧУК (Івано-Франківськ)

Греко-католицька Церква у 1914—1923 рр.

Перша світова війна, що почалася 1 серпня 1914 р., стала переломним етапом у формуванні самостійницько-соборних ідей, на яких розвивався український визвольний рух як в Австро-Угорській, так і в Російській імперіях. Ідеї державної незалежності та соборності глибоко проникали у національну свідомість українців, ставали програмою дій їх політичних організацій.

Історично склалося так, що українські землі опинилися між двома могутніми ворожими силами, а їх населення було втягнуте у вир війни за чужі політичні інтереси. У тій складній геополітичній ситуації краще зорієнтувалися галицькі українці, які прагнули використати міждержавні суперечності для досягнення загальнонаціональних устремлінь.

Вже 1 серпня у Львові було створено Головну Українську Раду — політичний провід галичан, який звернувся до українців з маніфестом. “Надходить важка історична хвиля. Важиться доля держав і народів, — зазначалося в ньому. — Буря війни суне на Європу і ніщо її не спинить... Ненаситність царської імперії загрожує нашому національному життю. Історичний ворог України не може дивитись, що не вся Україна в його руках. Перемога Росії мала би принести українському народові Австро-Угорської монархії те саме ярмо, в яким стогне 30 мільйонів українського народу в Російській імперії... Теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії... Нехай наша суспільність віддасть всі свої матеріальні і моральні сили на те, щоб історичний ворог України був розбитий! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!”¹

Для здійснення своїх державно-політичних намірів Рада утворила Українську Бойову Управу, яка за дозволом Відня почала формувати українське військо. У відозві до галичан про вступ до легіону українських січових стрільців було викладено політичне завдання краян у війні: “Ми, українці, повинні бажати, щоб від Росії відірвали всю Україну, з Києвом, Полтавою, Харковом, Донщиною, Кубанщиною та берегами Чорного моря. З такої великої землі утворено би напевно самостійну Українську державу з столицею в стародавнім Києві, де було б українське правительство і український парламент, вибраний всім нашим народом”².

На цей заклик майже 28 тис. патріотів виявили бажання вступити до українського легіону. В ті ж дні емігранти з Наддніпрянщини заснували у Львові позапартійний Союз визволення України, який оприлюднив програму боротьби за самостійну Українську державу, пов'язуючи її з поразкою Росії у війні (як відомо, поразку царату у війні підтримував і лідер російської соціал-демократії В. Ленін).

Греко-католицька Церква, яка підтримувала національно-політичні сили, з початком війни поділяла концепцію створення на руїнах Російської імперії незалежної соборної України. У спеціальному меморандумі до австрійського уряду “Про майбутній військовий, правовий і церковний устрій російської України в очікуванні зайняття її австрійськими військами” від 15 серпня 1914 р. митрополит А. Шептицький накреслив план розв'язання української проблеми після вступу австрійських військ на землі України, раніше захоплені Росією. Він вважав за необхідне “відірвання цих територій можливо найповніше від Росії і надання їм характеру національної території, відповідно до її мешканців, незалежної від Росії... Потрібно буде використати всі традиції України, що їх Росія придушила”.

Митрополит передбачав відірвати українську Церкву від російського церковного проводу, з-під влади петербурзького синоду, “залишаючи народові все, що могло б бути дороге йому під оглядом обряду і звичаїв, підносячи рівень кліру, звільняючи його від тяжкого ярма синоду”.

Військову організацію А. Шептицький рекомендував “побудувати на традиціях запорозьких козаків, бо ці традиції ще живі на Україні і мають чисто національний характер... Козак є в народі синонімом українського героя”. Пропонувалося також відродити інститут гетьманства, запровадити австрійські закони, що дало б можливість включити Україну до європейського правового простору.

Зважаючи на традиції української православної Церкви, митрополит зауважив, що “православ'я Церкви не було знищене. Воно мусить бути задержане в усій його повноті. Було б тільки потрібним очистити його в радикальний спосіб від московських впливів”³. План реорганізації української православної Церкви не позначався на канонічних основах

православної і католицької Церков, а відносив її до самоправних, автокефальних.

Таким чином, основою розбудови Української держави А. Шептицький вважав національну армію, європейську правову базу і національну Церкву. На жаль, цей державотворчий план наддніпрянські соціалісти проігнорували. Він був виявлений російською поліцією і представлений міністром внутрішніх справ Штюрмером 27 липня 1916 р. царю Миколі II, який на ньому написав: “Какой мерзавец!”⁴

21 серпня 1914 р. митрополит Шептицький звернувся до кліру й вірних з пасторським листом, у якому, зокрема, наголосив, що мета Росії у цій війні — захопити Галичину й придушити український національний рух. У цій ситуації він закликав вірних обороняти державу і висловив сподівання на те, що в результаті війни українці доб’ються кращої долі⁵.

Лояльна до Відня греко-католицька Церква та її провід опинилися у ті дні в складному становищі внаслідок репресій польських і австрійських властей проти українського населення краю. Під приводом боротьби з москвофілами десятки тисяч українців було депортовано у концентраційні табори Талергоф, Гмінд, Терезієнштадт, Естергом.

Не без підтримки москвофілів було заарештовано і вивезено в Талергоф чимало українських патріотів — учителів, студентів, представників духовенства. Серед них — духовник Львівської духовної семінарії о. І. Дольницький, професор богослов’я Перемиської духовної семінарії о. М. Людкевич (помер від виснаження), священники С. Кмицикевич, Р. Кокотайло, М. Матковський, Г. Гнатишак, Ю. Гумецький. Загалом тоді у Талергофі опинилися майже 6 тис. українців, 1767 з них померли. Повністю зруйновано Скнилівську лавру студитів у Львові⁶.

З перших днів війни на прикарпатських теренах проходила широко-масштабна Галицька битва. Російські війська Південно-Західного фронту, завдавши відчутної поразки цісарським частинам, 3 вересня зайняли Львів, невдовзі вийшли на береги Сяна та оточили фортецю Перемишль, відтак окупували майже все Прикарпаття. Верховний головнокомандуючий російської армії великий князь Микола Миколайович у маніфесті до населення Галичини наголосив, що нарешті “російський народ об’єднався”, і цим “завершено справу Івана Калита”.

Призначений генерал-губернатором краю граф О. Бобринський заявив: “Східна Галичина і Лемківщина — давно невіддільна частина великої Росії, на тих землях місцеве населення завжди було руське, тому їх адміністрація має бути основана на руських началах. Я буду тут заводити російську мову, закон і порядок”⁷.

Він видав указ “Про заборону функціонування різного роду клубів, союзів і товариств та тимчасове закриття існуючих в Галичині учбових закладів, інтернатів і курсів, за винятком учбових майстерень”. “У всіх ворогів українства, — слушно зауважував М. Грушевський, — з’явилася тверда надія і навіть певність, що тепер можна буде задавити українство в самім джерелі його, яким уважали вони Галичину, і на всій Україні російській. “Кінець українству!” — таке було гасло російської адміністрації”⁸.

Російська окупаційна влада намагалася ліквідувати й греко-католицьку Церкву, повернути її вірних до російського православ’я. Уніатів вважали духовною опорою українського сепаратизму. “У мазепинському русі, — зазначалося в службовій інструкції, — за останнє десятиліття головну роль відігравало молодше уніатське духовенство... Великими ревнителями та пропагандистами мазепинства між галицьким селянством були уніатські ченці-василіяни. Вони ширили мазепинство не тільки живим словом на проповідях, але й печатним”⁹.

У програмі діяльності російської адміністрації в галузі церковної політики, яку підготувало петербурзьке “Галицько-руське благодійне товариство”, містилися конкретні пропозиції, зокрема, щоб уніатські храми у місцевостях, де більшість населення православної віри, передати православним; ордени єзуїтів і василіян ліквідувати, а митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина усунути від Церкви ¹⁰.

Для реалізації планів навернення греко-католиків у православних до Львова прибули 200 православних священиків на чолі з архієпископом волинським Євлогієм (Георгієвським) — запеклим ворогом українства ще під час його депутатства в Державній Думі (1907–1912). Вже 12 вересня у доповідній записці генерал-губернатору “Про православну Церкву в Галичині” він пропонував сприяти місіонерам схилити народ до православ’я, а також передати відкритій ним єпископській православній кафедрі собор св. Юра і ряд уніатських храмів, закрити василіянські монастирі й конфіскувати їх майно, а в селах, що перейдуть на православ’я, негайно відкривати народні школи та ін.¹¹ В особі графа Бобринського, який заявляв, що не дозволить “ніяких явних чи скритих виступів проти православ’я” і визнавав лише римо-католицьку та православну Церкви, єпископ Євлогій знайшов надійного союзника.

Однак проти денационалізації Церкви виступив митрополит А. Шептицький, який прагнув звести нанівець наміри російських експансіоністів. 6 вересня 1914 р. в Успенській церкві він виголосив проповідь, у якій закликав львів’ян боронити віру перед наступом Росії. “Довкола нас страшне знищення, — говорив А. Шептицький. — Цілі села зруйновані, деякі зникли з лиця землі. Хати попалені, майно знищене, тисячі родин зруйновані. Многі родини порозбігалися з переляку: родичі не знають, де ділися діти. Нарід у розпучі покинув, утікаючи, рідну стріху. Многих не стало між нами... Вони (росіяни. — *В. М.*) принесли нам свою релігійність і побожність..., вони спирають своє православ’я на державній силі; ми черпаємо ту силу в єдності з святою католицькою Церквою..., бо вона є джерелом всяких ласк, — її держіться, хоч би ви мали для неї багато посвятити, а навіть власне життя... Будьте вірні своїм ідеям” ¹².

Після такого антиросійського виступу 19 вересня митрополита заарештували й вивезли до Росії. По дорозі, у Києві, він встиг висвятити отців Й. Боцяна і Д. Яремка, які мали продовжувати діяльність у Галичині. У Спасо-Євфимівському монастирі Суздаля Шептицький перебував до Лютневої революції 1917 р. Невдовзі після депортації митрополита були заарештовані і вивезені єпископи Й. Боцян і Д. Яремко (помер 1916 р.), а також проректор Станіславської духовної семінарії Є. Ломницький (помер на засланні 1915 р.) і 34 парохі.

Незважаючи на активну протидію уніатству, нав’язати греко-католикам православ’я єпископу Євлогію та прибулому з Харкова єпископу Антонію не вдалося. У листі до Москви Євлогій писав: “Сподіватися переходу з унії всього руського народу немає підстав, унія залишиться” ¹³. За 10 місяців російської окупації краю з 1784 його греко-католицьких парафій повністю або частково перейшли на православ’я лише 81, тобто 4 відсотки ¹⁴.

Війна завдала значних втрат Галицькій провінції чину св. Василія Великого. 35 його ченців і 27 кліриків було мобілізовано до імператорського війська. Напередодні російської окупації протоігумен провінції Платон Філяк евакуював більшість монахів на захід — до Хорватії, Моравії і Австрії. Апостольський престол призначив його апостольським адміністратором для українців-католиків, які у зв’язку з воєнними діями опинилися за межами батьківщини. Під час візиту до папи римського Бенедикта XV

П. Філяс доповів про складне становище галицьких українців, зокрема василіянського чину. Папа висловив їм щире співчуття і розуміння проблем, сприяв вирішенню ряду невідкладних питань¹⁵.

Отже, протоігумену вдалося розмістити галицьких василіян у хорватських монастирях, визволити священників з австрійських концтаборів Талергоф, Гмінд і Домб'є, зібрати 75 студентів духовних семінарій і відкрити для них у Кромержі (Моравія) василіянську духовну семінарію на чолі з ректором отцем Йосафатом Коциловським, відновити у Загребі видання "Місіонара".

У перші дні війни протоігумен зібрав 62 ченців і розмістив їх у Крехівському монастирі. Але наприкінці 1914 р. там залишилися лише 7 монахів, бо більшість мобілізували до царської армії, дехто подався на Захід, кількох депортували росіяни¹⁶. У Росії добре знали про просвітницьку діяльність василіянського видавництва у Жовкві. Тому на початку жовтня петербурзькі чиновники вилучили з цього видавництва шкідливі, на їх думку, видання. Якщо церковно-релігійне життя на окупованих теренах завдяки зусиллям патріотично настроєних греко-католицьких священників все ж додало перешкоди, то монаше — затихало.

Готуючись до візиту Миколи II, у Перемишлі та навколишніх селах проводилися жорстокі акції проти "мазепинців". Не витримавши наруги російських офіцерів, які вимагали переходу на православний обряд і навіть опечатали частину єпископської палати, 15 квітня 1915 р. помер перемишльський єпископ К. Чехович. Саме тоді нібито для збереження старовинних пам'яток на випадок знищення міста член-кореспондент російської Академії наук Е. Шрумило вивіз до Петрограда єпископську митру-корону Данила Галицького і прапор перемишльського "Сокола".

Знищення українських культурно-освітніх інститутів, переслідування католиків східного обряду й насильницьке навернення їх на православ'я, а також репресивно-депортаційні акції (тільки з київських тюрем вивезено до Сибіру 12 тис. осіб) викликали протест християнської громадськості. Головна Українська Рада, Українська парламентська репрезентація, Союз визволення України інформували європейське суспільство про насильницькі дії російської окупаційної влади, грубе порушення нею міжнародного права.

"Увійшовши з огнем і мечем, з насильством і грабунком у Галичину, — писав орган СВУ у статті "Проти московського насильства", — взяли російські наїзники до своєї споконвічної роботи — нищення всього українського"¹⁷. У спільній заяві провідників українських організацій зазначалося: "Ця постава Росії супроти нашої нації, ця її поспішна акція нищення... най буде для цивілізованого світу і для історії новим доказом, як ця держава обходиться з найсвятішими правами, нехай буде характеристикою етичних основ цієї держави"¹⁸.

Окупаційну політику Росії в Галичині засуджували навіть відомі російські державні й церковні діячі. "Ми відтрутили від себе рідний нам український нарід, — заявляв лідер партії кадетів, депутат Державної Думи П. Мілюков, — і затьмарили ясне лице великої визвольної війни". Вимагаючи визволення митрополита Шептицького і представників галицького духовенства, краснопольський єпископ Никон писав: "Ми знеславили Росію перед світом"¹⁹. На захист митрополита виступили депутат Державної Думи О. Керенський і письменник В. Короленко. До речі, саме міністр юстиції О. Керенський у березні 1917 р. нарешті звільнив А. Шептицького.

В результаті Горлицької наступальної операції австро-німецьких військ у травні—червні 1915 р. російська армія залишила Перемишль,

Львів і майже всю Галичину. 23 червня новостворений Комітет українців у Львові проголосив: “Засяяло знову сонце свободи. В отсей день вертає до українців не лише втрачена свобода віри і мови батьків, але росте й леліяна в тих тяжких часах на дні надія, що мимо вікового, а ще перед хвилиною над нами шаліючого московського гніту України не вмере, не згине!”²⁰

Відновлювали діяльність українські інституції, насамперед громадсько-політичні організації, видавництва, кооперативи, науково-освітні заклади. Зміцнювалися їх зв'язки із легіоном українських січових стрільців, який неодноразово відзначався у боях у Карпатах, особливо на схилах Маківки та на Тернопільщині влітку й восени 1915 р.

Поступово ставала на ноги й греко-католицька Церква, якою управляв після депортації А. Шептицького станіславський єпископ Г. Хомишин. Найголовнішою її проблемою був величезний брак священників. За підрахунками польського історика Ф. Ржеменюка, під час російської окупації Галичини з 2483 греко-католицьких священників 350 були інтерновані австрійськими властями, 350 перед вступом росіян відступили на Захід, 61 виїхав до Росії, 120 перейшли до православ'я або співпрацювали з його структурами. Залишилися 1572 діючих священники²¹. Кілька десятків священників як капелани входили до фронтових українських полків і легіону українських січових стрільців. Певною мірою кількість богословів збільшувалася за рахунок священників, які повернулися із Заходу. Василяни відкрили у Крехові та Лаврові студії філософії й богослов'я, невдовзі відновила діяльність і Львівська духовна семінарія.

“У національно-визвольній боротьбі на початку ХХ ст. у Східній Галичині, — слушно зауважив львівський історик О. Красівський, — греко-католицьке духовенство стало провідним носієм ідей української державності, союзником народу у боротьбі за національні права”²². Новітню добу визвольних змагань започаткував легіон українських січових стрільців. У роки Першої світової війни він перетворився на національну військову формування з власною символікою й відзнаками, де панувала українська мова у термінології і спілкуванні. У складних фронтових умовах не припинялася цілеспрямована ідейно-політична, культурно-освітня, виховна робота.

Вагомий внесок у формування національно-патріотичних почуттів і високого морально-бойового духу стрільців і старшин зробила греко-католицька Церква. З перших днів заснування легіон став об'єктом її духовної опіки. У стрілецьких лавах діяли польові духовники отці А. Пшепюрський, М. Їжак, Ю. Фацієвич, у лічниці — отець О. Боднар. 27–28 жовтня 1917 р. запільні частини легіону УСС — Кіш і Вишкіл у Розвадові, що на Львівщині, відвідав митрополит Шептицький, який урочисто освятив прапор українських січових стрільців з вишитими на ньому гербами Києва і Галичини. Діяльність Церкви, спрямована на консолідацію національно-державницьких сил українства, охоплювала сотні тисяч вояків австрійської армії, які перебували на фронтах від Карпат і подільських степів до Альп і берегів Адріатики. Її здійснювали греко-католицькі священники — капелани більш як 30 українських стрілецьких, кінних, гарматних полків²³.

Лише 1915 р. ними на фронті було створено 226 польових каплиць. Широкою популярністю серед вояків користувався релігійний часопис “Місіонар”, який публікував послання ієрархів Церкви, статті духовно-інтелектуального змісту, а також повідомлення про події в світі й регіоні, зокрема, про визволення завдяки зусиллям папи Бенедикта XV з російського полону всіх військовополонених-інвалідів, заснування у Львові дитячого притулку “Український сирітський захист”. У зв'язку з розпадом Російської імперії і утворенням незалежної Української держави “Місіонар”

надрукував спільний пастирський лист митрополита А. Шептицького, єпископів Г. Хомишина і Й. Коциловського до вірних, у якому, зокрема, зазначалося, що ці події започаткували нову історичну епоху, якій потрібна консолідація та єдність українського народу²⁴.

Варто виділити й редакційну статтю “Місіонара” — відгук на переговори у Брест-Литовську — “Берестейський мир і Берестейська унія”. У ній звертається увага на символічну подібність історичних подій у долі українського народу. Часопис наголошував, що Берестейський мир зламав кайдани, якими російський цар утримував у неволі наш народ, визнав самостійність України і проголосив свободу українських земель так само, як свого часу Берестейська унія зламала кайдани східної релігії й визнала самостійність української Церкви у злуці з католицькою²⁵.

Визволення А. Шептицького із заслання у березні 1917 р. стало могутнім імпульсом для національно-організаційного зміцнення Церкви. Він одразу прибув до Петрограда, де зустрівся з О. Керенським, П. Мілюковим, а також членами Української Національної Ради, щоб з’ясувати політичну та церковно-релігійну ситуацію після падіння царату. А на прийомі у голови Тимчасового уряду Ю. Львова митрополит добився офіційного визнання греко-католицької Церкви та зрівняння її в правах з католицькою в Росії. Наприкінці квітня у Києві першоієрарх провів переговори з діячами Центральної Ради М. Грушевським і С. Русовою щодо проблем Церкви і національно-державних перспектив.

Коли ж, прагнучи відслужити панахиду за Івана Франка у Софіївському соборі, А. Шептицький звернувся за відповідним дозволом до православної єпархії, то отримав відмову. Тоді він відслужив панахиду у римо-католицькому костелі св. Олександра за участю владики та греко-католицького духовенства.

Візит галицького митрополита до української столиці (незважаючи на побоювання окремих діячів Центральної Ради) засвідчив національно-соборну орієнтацію греко-католицької Церкви, збереження нею української мови та східного обряду богослужіння, що певною мірою вплинуло на руйнування негативного стереотипу частини наддніпрянців щодо унії та навіть появу ідеї обрання його патріархом єдиної української Церкви. Візит митрополита актуалізував питання про діяльність греко-католицької Церкви в УНР та її вклад у визвольні змагання.

Зауважимо, що церковна діяльність Шептицького постійно спрямовувалася на розширення сфери впливу греко-католицької Церкви у Росії, де були сотні тисяч переселенців і військовополонених з Галичини. Саме через неї пропонувалося здійснити об’єднання Церков Заходу і Сходу. Ідеї екуменізму покладені в основу роботи проведеного митрополитом у Петрограді наприкінці травня 1917 р. синоду російської греко-католицької Церкви, на якому іменовано екзархом монаха-студита Л. Федорова. Тоді ж у Києві він заклав католицький апостольський вікаріат для всієї України на чолі з о. Михайлом Цегельським.

Після невдалої спроби пробратися через фронти до Рима 10 вересня 1917 р. митрополит Шептицький повернувся до Львова, де його урочисто зустріли миряни. Перші пастирські листи митрополита з нагоди розпаду Російської імперії й утворення Української Народної Республіки спрямовані на етнополітичну консолідацію українства. Вони орієнтували клір на самовіддану працю в ім’я відродження зруйнованих в роки війни церковних структур, виховання у згорьованих людей почуття любові до рідної землі, свого народу і рідної мови.

Національно-державницька позиція А. Шептицького знайшла вияв також у підтримці ним Брест-Литовського договору від 9 лютого 1918 р.,

за умовами якого українські етнічні землі Холмщини і Підляшшя відійшли до Української Народної Республіки. В промові у Відні в палаті послів у лютому 1918 р., відстоюючи право народів на державно-політичне самовизначення, А. Шептицький подякував австрійському урядові за розуміння українських прагнень й підтримав право на самовизначення Східної Галичини^{26–27}. Разом з українськими послами він добивався ратифікації австрійським парламентом Брестського договору, відділення українських земель від польських і надання українцям національно-культурної автономії. Коли ж Відень відхилив вимоги українців, митрополит підтримав парламентську пропозицію скликати у Львові представницьку конституанту, що мала вирішити політичні перспективи українських земель імперії Габсбургів.

Восени 1918 р. припинила існування Австро-Угорська імперія, і на її уламках утворилися незалежні держави. 18–19 жовтня у Львові відбулася конституанта — представницьке зібрання майже 500 українських громадсько-політичних і релігійних діячів, яке обрало Українську Національну Раду й оголосило про створення на українських етнічних землях Австро-Угорщини незалежної Української держави. Велелюдне віче на майдані біля собору св. Юра 20 жовтня одностайно схвалило рішення про суверенітет українських земель²⁸.

Греко-католицька Церква, політичний курс якої завжди відповідав національно-політичним інтересам народу, рішуче підтримала ухвали конституанти. Її владики — митрополит А. Шептицький, єпископи Г. Хомишин і Й. Коциловський, протоігумен Галицької провінції василіянського чину П. Філяс і майже два десятки священників були обрані до Національної Ради й активно включилися у її законотворчий процес. Отже, греко-католицизм органічно влився в загальнонаціональний державно-соборний рух українства.

1 листопада 1918 р. під керівництвом Національної Ради і військового комітету у Галичині спалахнуло збройне повстання. Через кілька днів влада у краї перейшла до українців. “Український народ! Голосимо Тобі святу вість про Твоє визволення з віковичної неволі, — наголошувалося у першому зверненні Української Національної Ради. — Віднині Ти — господар своєї землі, вільний горожанин Української держави”²⁹.

Греко-католицьке духовенство взяло активну участь у Листопадівій національно-демократичній революції та розбудові Західно-Української Народної Республіки, яка була конституційно закріплена в тимчасовому Основному Законі від 13 листопада 1918 р. “Як настав догідний час, по Першій світовій війні, 1918 р. українське католицьке духовенство в Галичині стануло щиро в ряди будівництва “своєї хати”, Української Держави, — згадував активний учасник тих подій отець І. Лебедович. — Перші наради, перші кур’єри до сіл, перша підготовка до перебрання влади на місцях проходили в безліч випадках у священничих домах”³⁰.

Ініціаторами державотворчої діяльності кліру на місцях виступали владики, насамперед А. Шептицький. Папа Бенедикт XV пильно стежив за національно-демократичними революціями у Центральній і Східній Європі. На початку листопада 1918 р. він наказав нунцію у Відні увійти “у приязні відносини з різними націями Австро-Угорської імперії, що тепер створили незалежні держави”. Папа підтвердив, що апостольський престол поважає “законні зміни народів, політичні чи територіальні”³¹.

Державне будівництво у молодій республіці проходило швидкими темпами. 9 листопада було сформовано уряд, в якому посаду державного секретаря віросповідання зайняв О. Барвінський. За Основним Законом ЗУНР низовими органами влади стали повітові комісари із складу повіто-

вих Національних Рад, у діяльності яких брали участь священники. “На цілому терені відродження української Галицької держави, — підкреслював історик Церкви з української діаспори Г. Лужницький, — не було ні однієї повітової Української Національної Ради, в якій представник української католицької Церкви не займав би чільного місця”³².

Священники були серед безпосередніх організаторів перебрання влади на Золочівщині, Брідщині, Сколівщині, Самбірщині, а також у містах і містечках — Долині, Рудках, Краківці, Збаражі, Зборові, Угневі. У першій декаді листопада 1918 р. вони увійшли до виконавчих і представницьких органів. Зокрема, священники очолювали повітові ради в Городенці (о. Іван Пісецький), Кам’янці-Струмиловій (о. Михайло Цегельський), Ліську (о. Василій Мисик), Печеніжині (о. Іван Майковський), Підгайцях (о. Іван Токар), Радехові (о. Степан Петрушевич), Стрії (о. Остап Нижанківський), Сяніку (о. Пантелеймон Шпилька), Тереховлі (о. Степан Мохнацький), Щирці і Збаражі (о. Володимир Могильницький).

У цих радах було чимало представників духовенства. Зокрема, у Косівській повітовій раді з 25 членів були 4 священники, Радехівській — з 5 осіб 2 священники. Зазначимо, що й кожен десятий член Національної Ради ЗУНР — також священник. Комісарами судових повітів Винники, Поморяни та міста Добромила працювали священники. У повітах Бережани, Долина, Зборів, Жовква, Радехів, Турка священники очолювали харчеві управи³³.

Духовенство брало участь і у партійно-політичній діяльності, адже більшість світської інтелігенції була мобілізована до австрійського війська і УГА. Зокрема, чимало священників поділяли державно-політичні позиції правлячої Української національно-демократичної партії, на з’їзді якої 28—29 березня 1919 р. у Станіславі серед 139 делегатів було 20 священників.

Державне будівництво ЗУНР проходило у складних умовах українсько-польської війни. З перших днів існування Української держави Польща розпочала воєнні дії з метою приєднати “історичні землі” з Львовом і нафтовим басейном. Після поразки у битві за столицю (1—22 листопада) молода Галицька армія вісім місяців утримувала більш як 300-кілометровий фронт від Сокаля до Турки в боях з переважаючими силами Польщі, яку активно підтримувала Антанта. Південні терени держави — Покуття — окупувала Румунія. За весь період національно-визвольних змагань греко-католицька Церква відіграла важливу роль у становленні органів законодавчої і виконавчої влади ЗУНР, виробленні державницької ідеології, консолідації національно-демократичних сил у боротьбі за незалежність і соборність.

Незважаючи на те, що після падіння Львова Шептицького конфінували у митрополичій палаті, він продовжував відстоювати інтереси ЗУНР і Церкви. За його дорученнями станіславський єпископ Г. Хомишин звернувся до мирян з пастирським листом митрополита, в якому містилося розпорядження всім священникам згадувати в святих літургіях президента Національної Ради Євгена Петрушевича, Українську державу, її уряд і Галицьку армію³⁴.

Митрополит відмовився підтримувати будь-які стосунки з окупаційною адміністрацією Львова, а невдовзі й архієпископом латинського обряду Ю. Більчевським через його шовінізм та підтримку воєнних дій у краї. У листі-відповіді командуючому польськими військами на Галицькому фронті генералу Т. Розвадовському він засвідчив, що залишився українським патріотом й далі захищає греко-католицьке духовенство, яке “з цього боку, як і з іншого боку лінії фронту, продовжує виконувати свої обов’язки”³⁵. Така відповідь далася йому нелегко: якраз восени 1918 р.

його рідного брата генерала Станіслава Шептицького було призначено начальником штабу Війська Польського, тобто він став одним з режисерів польської воєнної експансії на схід.

Одразу після створення збройних формувань Галицької армії до її бойових груп, куренів, окружних військових команд добровільно прийшли або були запрошені командантами десятки священників-патріотів, які стали польовими духовниками (капеланами). Інші добровільно обслуговували фронтові частини та установи заплілля, насамперед шпиталі. Вони займалися патріотичним вихованням і піднесенням морально-бойового стану старшин і стрільців. Польові духовники Галицької армії перейняли і примножили традиції капеланів легіону українських січових стрільців та українських полків періоду світової війни. Зрештою, більшість з них набула фронтового досвіду. Майже 100 греко-католицьких священників служили в Галицькій армії, понад 40 з них загинули на польському та денікінському фронтах або під час епідемії тифу восени 1919 р.³⁶

“Польові духовники української Галицької армії, — писав колишній начальник духовник армії, згодом української дивізії “Галичина” отець Василь Лаба, — не тільки виконували свою душпастирську службу, але теж впоювали боевого духа в стрілецьтво”³⁷. З усіх військових формувань доби визвольних змагань 1914–1923 рр. інститут польових духовників існував лише в Галицькій армії, яку сучасники вважали найбільш боєздатною. Її особовий склад відзначався високим моральним духом і дисципліною. Цьому сприяли діяльність духовенства й християнська релігійність солдатів і офіцерів. В армії існувала чітка організаційна система польового духівництва, яке очолював преподобник військового міністерства, недавній капелан легіону УСС отець Микола Їжак. У штабах армії та корпусів створено референтури духівництва, яким підпорядковано відділи духівників бригад, що обслуговували стрілецькі курені та сотні, інші підрозділи³⁸.

У наказі від 4 лютого 1919 р. про обов’язки і компетенцію військового духовенства преподобник о. М. Їжак наголошував: “До Вас, Всечесніші Панотці, які стоїте від початку борби рука в руку з українським стрільцем-козаком, з особним зазивом звертатися не треба. Якщо у Вас серця гріють правдивою любов’ю до України, до сього віками поневоленого українського народу, не Ви, а та любов горяча говоритиме і ділатиме”³⁹. Діапазон їх діяльності був дуже широким. Крім душпастирської діяльності, капелани вели облік полеглих, організовували їх поховання, влаштовували стрілецькі цвинтарі. Дані про загиблих і місця поховань заносилися у місцеві церковні книги, “щоб ні одна могила не загинула для наших поколінь”, — зазначалося у наказі держсекретаря військових справ ЗУНР Д. Вітовського від 24 лютого 1919 р.⁴⁰

Значною подією у житті греко-католицької Церкви став з’їзд у Станіславі (7–8 травня 1919 р.), скликаний за дорученням митрополита (який залишався у блокованому Львові) єпископом Г. Хомишиним. Більш як 200 діячів Церкви, священників і польових духовників прийняли ухвали, спрямовані на активізацію ролі Церкви у розбудові Української держави, консолідацію мирян “для укріплення української державності на християнських основах”. З’їзд закликав духовенство і вірних самовіддано захищати незалежність ЗУНР у боротьбі з ворогами, надіслав привітання воякам Галицької армії⁴¹.

Душпастирська діяльність військового духовенства позитивно впливала на фронтовиків, викликаючи у них піднесення патріотичних почуттів. “У Велику Суботу запросив о. Василь Левицький наш курінь до участі у Воскресній Утрені в парахіяльній церкві св. Петра і Павла, — згадував

колишній поручик Сокальської залоги на Львівщині Степан Шах про богослужіння на Великдень 1919 р. на фронті. — Ми влаштували перед церквою, при гарній погоді, військову параду під час обходу. При першому співі о. пароха “Христос воскрес із мертвих” віддали обі сотні трикратну сальву вистрелів, а з тисячної групи сокальських парафіян і наших бійців понеслась могутнім голосом радісна воскресна пісня “Христос воскрес із мертвих”, і була це найсвітліша хвиля з нашої служби при УГА, коли ми бодай раз у житті могли заспівати пісні “Христос воскрес” на волі, у своїй незалежній Галицькій Державі”⁴².

З перших днів війни до Галицької армії вступив колишній редактор часопису “Місіонар” отець василіянського чину Яким Федак. Будучи капеланом Жовківської окружної команди, він майже весь час перебував на фронті, нерідко на передовій, за що стрільці жартівливо називали його “монахом-лицарем”. Згодом він очолив польове духовництво 1-го галицького корпусу. Під час епідемії тифу часто відвідував шпиталі, відтак захворів і помер 12 лютого 1920 р. За таких самих обставин померли начальний духовник УГА о. Микола Їжак, референт 2-го корпусу о. Петро Кашуба та багато інших священиків. Колишній стрілець Т. Наконечний писав, що капелан 6-ї Равської бригади член Української Національної Ради о. Теодор Чайковський постійно перебував серед стрільців, патріотичними розповідями піднімав бойовий дух воїнів, “всю свою силу і весь труд, все знання і життя жертвував для ідеї, для котрої горіла його щира, високо благородна душа”. Священик загинув у бою з більшовицькою кіннотою під Жмеринкою 2 травня 1920 р.

Інститут польових духовників було ліквідовано під час тимчасового перебування УГА у складі Червоної армії навесні 1920 р. Півсотні священиків повернулися до Галичини і продовжували свою душпастирську діяльність, чимало з них потрапило у концтабори⁴³.

Українсько-польська війна закінчилася поразкою ЗУНР, армія якої відступила за Збруч і поєднала свою долю з Українською Народною Республікою. 25 червня 1919 р. Вища Рада Паризької мирної конференції санкціонувала окупацію Східної Галичини Польщею. Розпочалася дипломатична боротьба за відновлення незалежності республіки. Тим часом у краї проводилися масові репресії проти греко-католицького духовенства. Окупаційні власті продовжували утримувати в ізоляції А. Шептицького й не дозволили йому зустрітися з Ю. Пілсудським, коли останній у червні 1919 р. відвідав Львів. Зрештою, митрополиту вдалося передати Пілсудському листа з клопотанням звільнити близько тисячі заарештованих священиків, з яких 612 перебували у львівських в'язницях⁴⁴.

У серпні А. Шептицький зустрівся в Перемишлі з єпископами Г. Хомишиним і Й. Коциловським й звернувся з пастирським листом до кліру й вірних, в якому засуджувалася війна, висловлювалося співчуття полеглим за волю України і віра у майбутню перемогу. Проте ситуація в краї залишалася складною. Военні дії завдали величезних збитків українському народові та його Церкві. “Ще не вигоїлися рани, які завдала нам та нещасна війна, коли нова війна, страшніша і більш жорстока, чим перша, потрясла нашою знищеною вітчизною, — зазначалося в пастирському листі митрополита від 26 вересня 1919 р. — Нещасливий був її вислід. Польські війська обсадили цілий край... Тисячі невинних жертв мучаться по в'язницях... Церкви і монастирі виграбовано, майже всі парохії остали без душпастирів”⁴⁵.

Великих руйнувань зазнав Василіянський чин. 30 березня 1920 р. голова української місії у Ватикані отець Ф. К. Бонн передав папі Бенедикту XV листа, в якому зазначалося: “Сорок шість ченців чину св. Василя

Великого заарештовано і вивезено в Польщу... Маєтки монастирів у Крехові і Жовкві skonфісковано. Велику друкарню оо. Василіян у Жовкві, яка була одною з найдіяльніших, цілком розграбовано”⁴⁶.

До грудня 1919 р. під домашнім арештом у митрополичих палатах перебував А. Шептицький. Усвідомлюючи великий авторитет владики серед краян та у Ватикані, польська влада намагалася усунути його з митрополичого престолу і загалом зі Львова. Варшава пропонувала папі відкликати А. Шептицького до Рима або перевести його до Північної Америки. Водночас польські ксьондзи і преса інспірували широкомасштабну акцію з метою скомпрометувати митрополита. Станіславський воевода Юристовський, зокрема, наказав повітовим старостам збирати матеріали, “які звинувачували б митрополита Шептицького в антипольській діяльності, а також докази, які підтвердили б, що українське духовенство під час російської окупації 1914–1915 рр. схильно ставилося до схизми...; щоб було також зібрано те, що свідчить про настрої під час українсько-польської війни українського духовенства”⁴⁷. Втім, глава греко-католицької Церкви залишався послідовним захисником морально-етичних засад співжиття українців і поляків й, зрозуміло, національно-державницьких прав вірних йому католиків східного обряду. Це ще раз засвідчили драматичні події 1920 р.

Влітку 1920 р. Галичина стала ареною ще однієї загарбницької війни — радянсько-польської. У ході широкого наступу на Варшаву і Львів Червона армія зайняла східні терени краю. Москва оголосила про створення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки з столицею в Тернополі. Одним з перших декретів її тимчасового уряду — Галревкому — УГКЦ була оголошена “ворожою”, її відділили від держави, націоналізували землі, заборонили викладання релігії у школах. Митрополит А. Шептицький висловив протест проти обмежень радянською владою громадянських прав людини, свободи совісті та віросповідань. У спільній з єпископами Г. Хомишиним і К. Чехівським заяві наголошувалося: “Галицька радянська республіка є штучним утворенням більшовицької окупаційної влади, яка нічим не відрізняється від царської чи польської окупації”⁴⁸. Саме тоді до Львова прибули втікачі від більшовицького режиму з Києва єпископи Євлогій та Антоній і з Росії єпископ Олексій. Незважаючи на колишню неприязнь, митрополит надав їм притулок і допоміг виїхати на Захід.

Як відомо, до 1923 р. у міжнародних інституціях вирішувалася доля Східної Галичини. У дипломатичній боротьбі за відновлення незалежності ЗУНР брала участь і Церква. Вже у грудні 1920 р. на Захід з цією метою виїхав А. Шептицький, який підтримував постійний зв'язок з урядом ЗУНР в екзилі, зокрема з президентом Є. Петрушевичем. У Римі він мав три аудієнції у папи Бенедикта XV, що виявляв обізнаність в українській проблемі й висловлював щире співчуття галичанам, католикам східного обряду. У листі до Є. Петрушевича від 12 січня 1921 р. він писав про переслідування уніатської Церкви, про зловживання польської адміністрації: “Маю пообіцяне втручання Риму на нашу користь”⁴⁹.

Після Рима А. Шептицький відвідав Голландію, Бельгію, Францію, Великобританію, а також Канаду, США, Бразилію та Аргентину, де він безрезультатні переговори з церковними і державними діячами про українські проблеми. У своїх промовах, інтерв'ю, на переговорах він виступав проти окупації Галичини Польщею, говорив про відновлення незалежності ЗУНР, відстоював національно-культурні права поневолених земляків. Завдяки його зустрічам українська діаспора стала союзником національно-визвольного руху, прагнучи підтримувати його морально і матеріально.

Втім, і папа Бенедикт XV, і митрополит Шептицький, і широкий загал українських діячів помилялися, коли повірили у справедливе вирішення галицького питання міжнародними інституціями, зокрема Паризькою мирною конференцією, Лігою націй. З різних причин, насамперед внаслідок намагання в особі сильної Польщі побудувати європейський бар'єр більшовицькій загрозі, країни Антанти у протистоянні ЗУНР і Речі Посполитої схилилися на польський бік. 14 березня Рада послів визначила Східну Галичину частиною Польщі й підтвердила чинність Ризької угоди 1921 р. щодо східних кордонів. Митрополит А. Шептицький, який перебував у той час у Парижі, висловив рішучий протест, застерігши Захід, що український народ не сприйме такого ганебного вирішення своєї долі. Подолавши опір польських властей, він у жовтні 1923 р. повернувся до Львова. Розпочався новий етап консолідації національно-державницьких сил.

¹ Діло. — 1914. — 3 серп.

² Там же. — 6 серп.

³ Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. — Львів, 1995. — Т. 1. — С. 130—131.

⁴ Г а й к о в с ь к и й М. Сучасне і майбутнє України: думки і візії митрополита Андрея Шептицького // Київська Церква. — 2000. — № 1. — С. 43—46; Донесення МВС Росії Штюрмера // Церква і церковна єдність. — С. 133.

⁵ М а з у р О., П а т е р І. Львів у роки Першої світової війни // Львів. Історичні нариси. — Львів, 1996. — С. 306; Б а й с а Г. Монахи Студитського уставу // Поступ. — 2000. — 22 січ.

⁶ Талергофський альманах. — Львів, 1935. — Вип. 3. — С. 138.

⁷ Н а г а є в с ь к и й І. Історія Української держави ХХ ст. — К., 1993. — С. 56.

⁸ Г р у ш е в с ь к и й М. Ілюстрована історія України. — Нью-Йорк, 1990. — С. 527.

⁹ В е л и к и й А. Г. Світло і тіні української історії. Причинки до історії української церковної думки. — Рим, 1969. — С. 34.

¹⁰ Там же. — С. 35.

¹¹ М а з у р О., П а т е р І. Назв. праця. — С. 312.

¹² Церква і церковна єдність. — С. 132—133.

¹³ В е л и к и й А. Г. Назв. праця. — С. 36.

¹⁴ Там же. — С. 36—37.

¹⁵ Там же. — С. 474.

¹⁶ Місіонар. — 1920. — Ч. 3. — С. 56—58.

¹⁷ П а т е р І. Перемишль і Перемищина під час російської окупації у березні—червні 1915 року (за матеріалами ЦДІА України у Львові) // Перемишль і Перемишльська земля протягом віків. — Перемишль; Львів, 1996. — С. 166—167.

¹⁸ Там же. — С. 2—4.

¹⁹ Ф е д о р і в Ю. Історія Церкви в Україні. — Торонто, 1967. — С. 350.

²⁰ М а з у р О., П а т е р І. Назв. праця. — С. 315.

²¹ R z e m i e n i u k F l o r e n t y n a. Unici Polscy. 1596—1946. — Siedlce, 1998. — S. 143—144, 151—152.

²² К р а с і в с ь к и й О р е с т. За українську державу і церкву. — Львів, 1995. — С. 7.

²³ Я к и м о в и ч Б о г д а н. Збройні Сили України. Нарис історії. — Львів, 1996. — С. 84.

²⁴ Місіонар. — 1918. — № 5. — С. 67—68.

²⁵ Там же. — № 3. — С. 33—36.

^{26—27} К р а с і в с ь к и й О. Назв. праця. — С. 8—9.

²⁸ Л и т в и н М., Н а у м е н к о К. Історія ЗУНР. — Львів, 1995. — С. 28—29.

²⁹ Діло. — 1918. — 1 листопа.

³⁰ Л е б е д о в и ч І. Полеві духовники Української Галицької Армії. — Вінніпег, 1963. — С. 31.

³¹ Х о м а І в а н. Апостольський престіл і Україна 1919—1922. — Рим, 1987. — С. 6—7.

³² Л у ж и ц ь к и й Г р и г о р і й. Українська Церква між Сходом і Заходом. — Філадельфія, 1954. — С. 544.

³³ П а в л и ш и н О л е г. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад—грудень 1918 року) // Україна модерна. — Львів, 1999. — Ч. 2—3. — С. 132—193; Л и т в и н М., Н а у м е н к о К. Миколаївщина в роки Визвольних змагань 1914—1920 рр. // Миколаївщина. Збірник наукових статей. — Львів, 1998. — Т. 1. — С. 218.

³⁴ Н а г а є в с ь к и й І. Історія Української держави двадцятого століття. — К., 1993. — С. 381.

³⁵ Ц в е н г о ш Г у с т а в. Національно-державницькі погляди митрополита Андрія Шептицького й польсько-українська війна 1918—1919 рр. // Україна—Польща: Історична спадщина й суспільна свідомість. Матеріали конференції. — К., 1993. — С. 178.

³⁶ Ф у т у л у й ч у к В. Служба преподобництва УГА // Українські варіанти. — 1999. — № 1—2. — С. 70—73.

³⁷ Л а б а В. Заслужна роля польового духівництва // Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. — Вінніпег, 1956. — Т. 1. — С. 72—73.

³⁸ Л и т в и н М. Українсько-польська війна 1918—1919 рр. — Львів, 1998. — С. 188—189.

³⁹ Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. — 1919. — Ч. 6. — С. 6.

⁴⁰ Там же. — С. 5.

⁴¹ Ф у т у л у й ч у к В. Назв. праця. — С. 74.

⁴² Л е б е д о в и ч І. Назв. праця. — С. 19.

⁴³ Там же. — С. 204.

⁴⁴ Х о м а І. Назв. праця. — С. 45.

⁴⁵ Кривава книга. — Дрогобич, 1994. — С. 75.

⁴⁶ Х о м а І. Назв. праця. — С. 51.

⁴⁷ Ц в е н г о ш Г. Апостольський Престол і Митрополит Андрей Шептицький. — Львів, 1991. — С. 31.

⁴⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 358, оп. 1, спр. 32, арк. 154.

⁴⁹ Цит. за: К р а с і в с ь к и й О. Назв. праця. — С. 22.